

НАПРЯМ 8. ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ, ПОРІВНЯЛЬНЕ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-320-3-42>

ГЕРМЕТИЧНИЙ ПРОСТІР ЯК ЕЛЕМЕНТ ОНТОЛОГІЧНОЇ ПОЕТИКИ УКРАЇНСЬКОЇ НОВЕЛИ КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТЬ

Лях Т. О.

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри громадського здоров'я і гуманітарних дисциплін
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

Українська новела кінця ХХ – початку ХХІ століть є унікальним феноменом, що відзначається жанровим різноманіттям, особливою поетичною мовою, функціонуванням у різні культурно-соціальні епохи. Важливою прикметою цього жанру малої прози є названа І. Франком здатність реагувати на ритм епохи, бути «найвідповіднішим нашому нервовому часові». Особливо гостро вказана ознака вчувається в новелах означеного періоду, коли письменники переосмислювали статус людини у світі у перехідну добу.

Осмислення людського буття поетичною мовою дає підстави вивчати онтологічну поетику української новели кінця ХХ – початку ХХІ століть. Онтологічна поетика – «принцип герменевтики, спрямований на виявлення у художньому тексті, в його сюжетних зв'язках, деталях, мотивах та вчинках персонажів “іншої реальності”, на розкриття втілених у метафорико-символічній, сюжетно-образній структурі твору зв'язків особистісного буття автора з буттям всесвіту» [4, с. 54].

Базовими для онтологічної поетики є фундаментальні категорії простору і часу, котрі також є визначальними для філософської онтології: вони «позначають основні форми буття матерії. Простір передає спосіб співіснування розмаїтих матеріальних утворень, час – спосіб зміни матеріальних явищ» [7, с. 529]. У художньому творі час і простір є підвалинами тексту на рівні змісту і форми, а також векторами свідомості суб'єкта.

Метою даного дослідження є вивчення герметичного простору у структурі онтологічної поетики новели кінця ХХ – початку ХХІ століть. Простір визначає буття людини, а відтак – відображає зміст філософії певного автора, світоглядні тенденції української літератури окресленого періоду.

В онтологічному полі філософії важливу роль відіграє суб'єктивність, що відображає внутрішній сенс взаємин людини зі світом. Саме простір української новели кінця ХХ – початку ХХІ століть відображає внутрішній стан суб'єкта, що відповідає концепції М. Гайдеггера щодо буття людини у світі. У праці «Буття і час» (1927) філософ розглянув структуру людського існування, де ключову роль відіграє «буття-у-світі» людини або «присутність»: «фундаментальну онтологію <...> потрібно шукати в екзистенційній аналітиці присутності» [8, с. 11]. Саме простір визначає присутність людини у світі; його філософ називає «структурним моментом буття-у-світі» [8, с. 322].

У пропонованому дослідженні вживається поняття герметичного простору не лише на означення фізичної властивості, а й внутрішньої, психологічної ізоляції індивіда, зумовленої, зокрема, дегуманізацією суспільства як ознакою постколоніальної культури. Крім цього, сам феномен герметизму в літературознавстві, який виник як «літературна самозамкнута течія модернізму межі ХІХ–ХХ ст., що характеризується інтровертивною спрямованістю творчих пошуків» [3, с. 221], також притаманний творчості авторів-вісімдесятників (О. Лишега, В. Назаренко) у значенні ізоляції митця від дійсності, незахищеності людини, трагізму світовідчужання.

Отож герметичний простір у поезії української новели кінця ХХ – початку ХХІ століть можна вважати метафорою втілення неприйняття митцями дегуманістичних викликів суспільства та намаганням виходу із стану ізоляції, ментальної і просторової.

У новелі одного з яскравих представників українського герметизму В. Назаренка «Механічне яйце» герметичний простір відображає візія міста, яке в уяві ліричного суб'єкта постає велетенським механічним яйцем: «уявіть, що межі міста округлі, як межі курячого яйця. <...> я стояв посеред луку зовсім близьенько біля цього яйця. Там, усередині, все гуло й клекотіло, як вулканічна магма, там сидів механічний зародок. Дорога з луку стрімко звивалася вгору і крізь шкаралупу входила всередину яйця» [5, с. 65].

Даний візуальний образ цікаво поєднує архетипову символіку яйця, з якого, за народними уявленнями, «вийшов рід людський, а іноді з нього народжується герой-деміург (напівбог)» [1, с. 613], і постмодерністську концепцію механізованого світу. В. Назаренко

творить світ у яйці, де людина втрачає духовні сенси свого буття, натомість існує в певних заданих схемах: «В цій точці я б заклав храм, не дотичний до жодних світових релігій. Винайшов би молитви, не схожі на молитви Заходу і Сходу. Настінний розпис складався б із макро- і мікрочастин, з малесеньких механізмів і велетенських людей, з велетенських комах і дрібних людей-грішників... Музика, яка б лунала тут, – була б синтезом музики... Я поставив би отут храм. Але він стояв би порожній. Такого віросповідання не існує» [5, с. 66].

Семантику простору як яйця письменник розгортає у ліричній новелі «Втеча», проте тут яйце постає вже в'язницею, з якої «щоднини здійснюєш втечу» [5, с. 75]: «Іззовні вся ця в'язниця виглядає ніби куряче яйце, взяте зусбіч у суцільну шкаралупу – такий собі білковий панцерник без жодного натяку на існування будь-де виходу. Входу ж узагалі нема в цій конструкції. Він лишився в початковому задумі як щось ірреальне, дозародкове, безслідне. Є лише вихід зсередини» [5, с. 76].

Герметичний простір сприймається як метафора безвиході людини в новелах В. Габора. Простір тут відображає світовідчуження людини наприкінці ХХ століття, її онтологічне прагнення знайти вихід із замкнутого кола буття («Полювання у втраченому просторі», «Ми приречені, кохана», «Самотні жінки», «Сходи вгору і вниз»).

У новелі «Полювання у втраченому просторі», яка нагадує притчу, герметичний простір відображає онтологічні переживання суб'єкта, котрий потрапив на полювання у «Глибокий ліс» і не може вийти з нього. Показовим є алегоричний образ чорного птаха, який щоразу обирає собі нову жертву серед людей: «<...> і цей Глибокий ліс, і цей світ по суті є великим чорним птахом, а ми, хоч і вважаємо себе мисливцями й ходимо з рушницями, і маємо вдосталь набоїв, – насправді є жертвами, котрих переслідують. Бо вийшли на полювання у втрачений простір. А, може, не можемо вибратися із замкнутого?» [2, с. 17].

Отже, герметичний простір новели відображає в даному випадку саме буття, в якому людина розчиняється, втрачаючи свою свободу чи ідентичність. Подібна семантика простору відчитується в новелі В. Габора «Сходи вгору і вниз»: «Врешті, міркував Марко, а хіба життя не подібне до звичайнісінького борсання на велетенських сходах, які нікуди не ведуть? То чому не може заспокоїтися, чого нервується? Стане менше на цих сходах однією комахою – хіба від того зміниться світ? Аніскілечки!» [2, с. 129].

У новелі А. Тютюнник «Глибокий колодязь» герметичний простір актуалізовано двома локусами: хатою із садом у селі та квартирою в багатоповерховому будинку, яка згодом стає новою оселею персонажів. Простір сільської хати наповнений матеріальними речами, які відображають духовний світ людини, є маркерами щастя: «У нашій

хаті було повно книг, вони лежали скрізь – закриті і відкриті, стосиками і поодиноці, старі й нові, у пістрявих і тьмяних палітурках, всюди: на полицях, на столі, на підвіконнях, у кріслах, на підлозі. Вони відкривали нам світ <...>» [6, с. 592]; або ж «платівка із записом старовинної пісні», звуки якої «<...> множились, віддалялись, усе мов ество линуло за ними» [6, с. 593]. Відтак, в даному випадку простір, попри свій герметизм, стає вмістилищем духовного аспекту буття, відкриває ліричному суб'єктові незнаний досі дивовижний світ.

Отже, герметичний простір в українській новелі кінця ХХ – початку ХХІ століть відображає буття людини у світі, зміст філософії того чи іншого автора. Герметичний простір відображає не лише замкненість як фізичну властивість, а й внутрішню, психологічну ізоляцію індивіда, з якої він прагне вирватися (новели «Механічне яйце», «Втеча» В. Назаренка, «Полювання у втраченому просторі», «Сходи вгору і вниз» В. Габора); відкриває духовний аспект буття (новела «Глибокий колодязь» А. Тютюнник). Це дає підстави розглядати просторові координати як елементи онтологічної поетики новели, що у свою чергу сприяє розумінню художньої картини світу окресленого періоду в її глибинному сенсі, стає ключем не лише до сприйняття художнього твору, а й філософського дискурсу української новелістики означеного періоду. Дослідження також окреслює аспекти подальшого вивчення української літератури у зв'язку з філософією.

Література:

1. Войтович В. Українська міфологія. К.: Либідь, 2002. 664 с.
2. Габор В. Книга екзотичних снів та реальних подій: новели. 3-тє вид. Львів : ЛА «Піраміда», 2009. 160 с.
3. Літературознавча енциклопедія: у 2 т. / авт.-укладач Ю.І. Ковалів. Т. 1. Київ, 2007. 608 с.
4. Літературознавча енциклопедія: у 2 т. / авт.-укладач Ю.І. Ковалів. Т. 2. Київ, 2007. 624 с.
5. Назаренко В. Механічне яйце : новели. Львів : ЛА «Піраміда», 2014. 180 с.
6. Тютюнник А. Глибокий колодязь. *Незнайома: антологія української «жіночої» прози та есеїстики другої пол. ХХ – поч. ХХІ ст. / автор. проєкт, упоряд., вступне слово, бібліограф. відомості та приміт. В. Габора.* Львів : ЛА «Піраміда», 2005. С. 592–597.
7. Філософський енциклопедичний словник / ред. колегія: В. І. Шинкарук (гол.) та ін. ; Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України. Київ : Абрис, 2002. 744 с.
8. Heidegger M. Being and time/ translated by Joan Stambaugh. New York, 1996. 488 p.